

dr. hfz. Safvet Halilović

ZNAČAJ (O)ČUVANJA I AFIRMACIJE ISLAMSKE TRADICIJE BOŠNJAKA

Još od dolaska islama na ove prostore, muslimani Bošnjaci su po pitanju vjerovanja pripadnici glavnog toka islama (*ehlu-s-sunne ve-l-džemā'a*), a u parcijalnim fikhskim (obredoslovnim) pitanjima oni slijede jedan od najstarijih mezheba (pravnih škola) koji su nastali u islamu, a to je hanefijski mezheb. Dakle, već duže od pet stoljeća Bošnjaci, kao autohtoni evropski muslimani, imaju svoju vjersku tradiciju koja je, i pored toga što je prolazila kroz različite, često veoma teške etape (ratovi, progonstva, okupacije, diktatorski režimi, izolacija od ostalog muslimanskog svijeta, hapšenja, torture itd.), ipak uspjela sačuvati visok stepen originalnosti i utemeljenosti u primarnim izvorima islama, Kur'anu i sunnetu Allahovog Poslanika, a.s.

Islamska tradicija Bošnjaka je, zapravo, jedno ogromno iskustvo koje se akumulira već duže od pet stoljeća, i koje muslimanima ovog podneblja pomaže da, i pored surovosti okruženja i svakojakih teškoća kojima su izloženi, prežive i sačuvaju svoj vjerski identitet. Stoga nije nimalo dobro da se muslimani ovog podneblja zbunjuju i da se dovodi u sumnju ispravnost njihovog vjerovanja i obredoslovlja, a upravo to je aktuelno u posljednje vrijeme, kada smo svjedoci da po našoj zemlji vršljaju razne daije, misionari i vjerski aktivisti koji dolaze, ili se finansiraju, sa raznih strana i svojim djelovanjem direktno atakuju na islamsku tradiciju Bošnjaka, ili, u najmanju ruku, podrivaju i osporavaju njenu islamsku autentičnost. Nema sumnje da takvo djelovanje može imati fatalne posljedice, uzrokovati razdor pa i sukobe, što bi vodilo u slabljenje bošnjačkog bića i destabilizaciju, a sve to u konačnici ugrožava opstojnost ovog evropskog naroda, koji je permanentno izložen agresiji i genocidu od strane svojih susjeda. U ovome radu govori se o značaju (o)čuvanja islamske tradicije Bošnjaka i potrebi njenog afirmisanja i permanentnog sravnjavanja s primarnim izvorima islama.

Historijska pozadina nastanka islamske tradicije Bošnjaka

Lingvistička struktura ovog termina koji u sebi sadrži tri elementa (etnička pripadnost, geografija i vjera-islam), nalaže da se fenomen njime određen sagledava i uvažava kroz sveukupnost okolnosti vezanih za elemente njegove terminološke strukture, a to su: islam, tradicija i Bošnjaci. Islam kao temeljna vrijednosna orijentacija i primarni duhovni kod Bošnjaka, tradicija kao skup ukupnih teoretskih i praktičnih ostvarenja, te Bošnjaci kao specifična socijalna kategorija unutar muslimanskog korpusa koju odlikuju/oblikuju međuprožimajući ali i distinktivni elementi u odnosu na druge muslimanske skupine. Za definiranje, analizu i pravilan program razvoja islamske tradicije Bošnjaka neophodno je uvažiti oba elementa (zajedničko i posebno), tj. sagledavati situaciju iz obje perspektive.

Berlinski kongres i njegovi ishodi predstavljaju novovijekovni *turning point* za Bošnjake. To je prekretnica koja Bošnjacima donosi još uvijek nezavršeni period permanentne destabilizacije po različitim osnovama. Od 1878. godine mogućnost realizacije islamske tradicije Bošnjaka, kao nosećeg principa njihove duhovne kulture, prelazi iz podržavajućeg u konfrontirajući ambijent vladajućeg i u različitim epohama međusobno značajno razlikujućeg sistemskog okvira. Danas zapažamo da su tako uređene okolnosti imale za cilj (bilo sredstvima manipulacije ili sile) dovesti do sukcesivnog reprogramiranja duhovnog koda Bošnjaka.

U takvim okolnostima bošnjačko njegovanje islamske tradicije od odlaska Osmanlija 1878. godine do agresije na Bosnu i Hercegovinu 1992-1995. godine funkcioniralo je pretežno kao zatvoren i statičan fenomen, otporan na programirane promjene ishodovane vanjskim (ne)prijateljskim uticajima. Razlozi su brojni: prema Bošnjacima nenaklonjeni ili destruktivno nastrojeni državni sistemi, elementi samoizolacije iznuđeni prijetnjom duhovne ugroženosti i biološkog nestanka, nesnalaženje u stalno promjenljivim društvenim okolnostima, oskudica ljudskih resursa izazvana kontinuiranom eliminacijom potencijalnih lidera, promoviranje religijski impotentnih političkih "autoriteta" Bošnjaka, plansko zatvaranje obrazovnih institucija, agrarnom

reformom i otimačinom vakufa režirano ekonomsko slabljenje, biološko iscrpljivanje periodičnim lokalnim i svjetskim ratovima, itd.

No, i pored svega navedenog, muslimani Bošnjaci su, ipak, uspjeli sačuvati visok stepen originalnosti svoje vjerske tradicije. Putujući balkanskim prostorima gdje žive Bošnjaci, prvenstveno Bosnom i Hercegovinom te Sandžakom, i letimičan pogled je dovoljan da se čovjek uvjeri da tu žive muslimani: prave se džamije, uči se ezan, klanja se namaz u džematu, posti se ramazan, daje se zekat, ide se na hadž, postoje medrese, islamski fakulteti, obilježavaju se islamski praznici i blagdani, kolju se kurban, akike itd. Ukratko, Bošnjaci manifestuju svoju pripadnost islamu vjerovanjem u imanske šarte i izvršavajući, shodno svojim mogućnostima, parcijalne odredbe i propise islama. Naravno, neko će reći da ima velik broj Bošnjaka koji nisu privrženi islamu, koji ne klanjaju namaz, ne poste ramazan i ne pridržavaju se islamskih propisa. Takvima treba kazati da to nije slučaj samo kod Bošnjaka. Štaviše, mnogo veće muslimanske zajednice, poput Turaka, Arapa, Pakistana i drugih naroda, i među njima postoje oni koji, ili nisu vjernici uopšte, ili, pak, u svome životu ne prakticiraju islamske odredbe i propise. Poznato je kur'ansko načelo koje kaže da "u vjeru nema prisilnog uvođenja", bitno je da postoji sloboda koja omogućava prakticiranje islama, a ljude treba na na dostojanstven i razborit način pozivati u islam i objašnjavati im njegove temelje, smislove, principe i odredbe.

Kada se malo pobliže analizira islamska tradicija Bošnjaka, može se uočiti da je ta tradicija, zapravo, u velikoj mjeri kompatibilna s principima islamske središnjosti (*el-vesatijja el-islamijja*), koji su proklamovani u *Islamskoj povelji*, veoma važnoj publikaciji koju je izdala Svjetska unija islamskih učenjaka (International Union for Muslim scholars, IUMS).¹ U tom značajnom dokumentu, koji su napisali eminentni savremeni islamski učenjaci svjetskog glasa, između ostalog, poziva se u koncepciju pozitivne umjerenosti, koja počiva na ravnoteži i umjerenosti u gledanju na pitanja vjere i života, bez ekstremizma i pretjerivanja, ali u kojoj, istovremeno, nema zakidanja niti pravljenja štete, pa se, između ostalog kaže:

"Islam je označen umjerenošću u svemu, i zato je umjerenost temeljna karakteristika i obilježje njegovih sljedbenika, kao što se ističe u Kur'anu časnom: *I tako smo od vas stvorili pravednu (umjerenu) zajednicu...* (*El-Bekare*, 143) Umjerenost u koju imamo povjerenje predstavlja pozitivnu ravnotežu u svim područjima: doktrinarnom (akaidskom), praktičnom, materijalnom, idejnom, pojedinačnom i društvenom. Islam u životu pojedinca djeluje na uspostavljanju ravnoteže između duha i materije, između razuma i srca, između prava i dužnosti, između života na ovom svijetu i pripremanja za budući svijet. *Gospodaru naš, podaj nam dobro i na ovom i na onom svijetu.* (*El-Bekare*, 201) ... *i nastoj da time što ti je Allah dao stekneš onaj svijet, a ne zaboravi ni svoj udio na ovom svijetu.* (*El-Kasas*, 77) S druge strane, islam postavlja precizne vage između pojedinca i društva. Pojedincu ne daje prava i slobode s kojima može ugroziti interes društva, kao što to čini kapitalizam, niti daje društvu ovlaštenja u upravljanju, što mu omogućuje da ugnjetava pojedinca, iscrpljuje ga i cijedi, kao što čine socijalizam i komunizam. Zapravo, on pojedincu daje njegova prava, a društvu njegova prava, bez ugnjetavanja i nanošenja štete. To reguliraju šerijatskopравни propisi i odredbe."²

Kada se imaju u vidu današnja dešavanja u onom dijelu svijeta koji se tradicionalno naziva "islamski", primjećuju se, nažalost, razni raskoli, antagonizmi, sukobi, sektašenja i druge devijantne pojave i problemi. Jedno od krupnih pitanja jeste i pitanje radikalizma i ekstremizacije, koje se u konačnici uvijek povezuje sa problemom terorizma a to je, opet, uzrokovano i time što se ne uvažavaju principi *središnjosti*, koji predstavljaju samu srž islama i njegovih učenja. Zahvaljujući svojoj ulemi i Islamskoj zajednici, koja proklamuje umjereni, odnosno srednji ili središnji tok u tumačenju islama u kojem nema mjesta nikakvom ekstremizmu i pretjerivanju, Bošnjaci su uspjeli izbjeći ono što se, nažalost, desilo među mnogim drugim muslimanskim narodima, a to je pojava i

¹ *Islamska povelja* je u cjelosti objavljena u *Rezoluciji Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini o tumačenju islama*, Sarajevo, 2006., godine, a poslije je, kao zasebna publikacija, objavljena još dva puta, 2010. i 2012. godine. *Povelju* su s arapskog na bosanski preveli Safvet Halilović i Mehmed Kico.

² Vidjeti: *Islamska povelja Svjetske unije islamskih učenjaka*, Sarajevo, 2006., str. 93-94.

jačanje nasilnog ekstremizma i radikalizacije. I to je jedan vrlo važan segment koji nam govori zašto je potrebno čuvati i afirmisati islamsku tradiciju Bošnjaka. U tom pogledu možemo navesti još neke segmente iz *Islamske povelje*, na osnovu kojih se jasno razaznaje kompatibilnost islamske tradicije Bošnjaka sa principima *islamske središnjosti* – pravca koji ne dozvoljava ekstremizam i radikalizaciju, ali istovremeno ne dopušta ni labilan odnos spram islama i oduzimanje od njegovih konstanti (*sevābit*).

"Mi smo uvjereni da pretjerivanje u vjeri može biti pogubno za pojedinca i za društvo: 'Čuvajte se pretjerivanja u vjeri, to je uništilo one prije vas.' (Hadis prenose Ibn Madže, En-Nesai i Ahmed) Također, pogubno je i labavo pridržavanje vjere, njenih vrijednosti, naučavanja i odredaba. Zato se držimo srednjeg pravca kao vodilje u svim područjima. Taj pravac odgovara zajednici i na taj način stanje ummeta biva ispravno. Ideja tog pravca može se razumjeti u slijedećem: sredina između zagovornika samo jednog mezheba, i onih koji zagovaraju potpuno ukidanje svih mezheba; sredina kada je u pitanju *tesavvuf*, između onih koji ga prihvataju čak i kada je devijantan, i onih koji ga apsolutno odbacuju; sredina između onih koji uzimaju za sudiju razum čak i onda kada je u suprotnosti s kategoričkim šerijatskim tekstom, i onih koji u potpunosti isključuju racio čak i u razumijevanju Teksta; sredina između onih koji apsolutno negiraju nadahnuće (*ilham*) i ne priznaju postojanje ni traga od njega, i onih koji pretjeruju u pozivanju na njega, dotle da ga uzimaju kao izvor šerijatskih propisa; sredina između onih koji zagovaraju tvrde stavove (*tešeddud*) čak i u marginalnim pitanjima, i zagovornika olahkog pristupa čak i u temeljnim pitanjima i principima; sredina između filozofije idealista, koje gotovo ne zanima stvarnost, i filozofije realista, koji ne vjeruju u visoke ideale; sredina između onih koji zagovaraju nepromjenjivost čak i kada se radi o sredstvima i instrumentima, i onih koji zagovaraju promjene čak i kada je riječ o principima i ciljevima; sredina između onih koji zagovaraju obnovu i *idžtiħad* čak i u osnovama vjere i njenim nepobitnim istinama, i onih koji zagovaraju nekritičko slijeđenje (*taklid*), koji su protivnici *idžtiħada*, makar se radilo o problemima savremenog doba kakvi ranijim generacijama nisu mogli ni naumpasti; sredina između onih koji zanemaruju nepromjenjive šerijatske tekstove pozivajući na ciljeve Šerijata, i onih koji zanemaruju opće ciljeve pozivajući se na vanjski smisao Tekstova; sredina između onih koji pozivaju u bezrezervno otvaranje prema svijetu, i onih koji pozivaju u neopravdano zatvaranje u sebe; sredina između onih koji pretjeruju u proglašavanju nevjernicima čak i pobožnih muslimana, i onih koji su ravnodušni, makar se radilo i o otpadnicima, neprijateljima vjere ili izdajnicima koji rade za neprijatelje muslimana; sredina između onih koji pretjeruju u zabranjivanju tako da izgleda kao da u vjeri nema ništa što je dozvoljeno, i onih koji pretjeruju u dozvoljavanju tako kao da u vjeri nema ništa što je zabranjeno; sredina između onih koji su zaronjeni u prošlost, odsutni iz sadašnjosti i budućnosti, i onih koji prošlost zaboravljaju, kao da je žele izostaviti iz vremena."³

Kompatibilnost islamske tradicije Bošnjaka sa ovim principima ponajviše se može prepoznati u pisanim radovima bošnjačkim alima, koji baštine islamsku tradiciju svoga naroda i koji pišu tekstove u glasilima Islamske zajednice i objavljuju svoje knjige u njenoj zvaničnoj izdavačkoj kući (El-Kalem) ili u publikacijama obrazovnih institucija Islamske zajednice (fakulteti, medrese). Zato je veoma bitno da i današnji bošnjački alimi nastave tradiciju svojih prethodnika, koji su pisali kapitalna djela iz gotovo svih islamskih disciplina: tefsira, hadisa, fikha, usula, tesavvufa itd., i koji su, u isto vrijeme, aktivno učestvovali u svim društvenim dešavanjima i tokovima, savjetujući svoj narod i čuvajući ga od svega onoga što može ugroziti njegov fizički i duhovni/islamski o(p)stanak na ovim prostorima. Oni nisu čekali da im dođe neko sa strane i uči ih "pravovjernosti" i "čistom" islamu, nego su lično izučavali temeljne izvore islama i na njihovim osnovama, i uvažavajući stvarnost, okruženje i okolnosti u kojima se nalazi njihov narod, iznalazili najbolja rješenja koja su se mogla u tom trenutku iznaći i ponuditi. Sve to je uticalo na oblikovanje islamske tradicije Bošnjaka, koja je, kao što smo već spominjali, prolazila kroz različite etape i burna dešavanja ali je, i pored svega toga, sačuvala visok stepen originalnosti i utemeljenosti u izvorima islama. Naravno,

³ *Islamska povelja*, str. 93-95., uz neznatna skraćivanja.

ovo ni u kom slučaju ne treba razumijevati na način da je islamska tradicija Bošnjaka statična kategorija i da nije podložna kritici i propitivanju, s ciljem njenog poboljšanja i unapređenja. S ovim radom se želi upravo to postići: dati doprinos i razmotriti mogućnosti afirmacije i unapređenja islamske tradicije Bošnjaka. Dešavanja u islamskom i arapskom svijetu posljednjih godina idu u prilog naše teze, a to je da islamsku tradiciju Bošnjaka treba čuvati i afirmirati/unapređivati, a ne rušiti ili podrivati, kao što to rade neke grupe i pojedinci koji dolaze (ili se finansiraju) iz tih zemalja s ciljem promoviranja "pravog" islama, a koji, zapravo, svojim radom i aktivnostima siju smutnju i stvaraju nered, što izaziva pometnju i zabrinutost među ovdašnjim muslimanima.

Islamska tradicija Bošnjaka između negacije i statičnosti

Padom komunizma Bošnjaci dobijaju dugo očekivanu priliku za slobodnim ispoljavanjem vlastitog religijskog identiteta, što je rezultiralo porastom vjerskog entuzijazma. Međutim, takav, naprijed uopćeno opisan – i sa izvjesnom dozom rezerve definiran kao monolitan – religijskotradicijski identitet, usljed ratnih i poratnih dešavanja biva otvoren za različite vanjske uticaje, što dovodi do rastakanja njegove homogenosti. Promjena društvenih odnosa i državnog uređenja Bosne i Hercegovine te mogućnost slobode govora u svim socijalnim domenama, djelimično shvaćen i prihvaćen kao potencijal neograničen odgovornošću, donijeli su sa sobom nove mogućnosti ali i nova iskušenja i izazove.

Evidentno je da je jedan broj mladih Bošnjaka u ratnom i postratnom periodu otišao na studij u arapsko-islamski svijet, a nakon povratka, neki od njih su počeli pozivati u slijeđenje vjerskih praksi drugih muslimanskih sredina, što je izazvalo određene probleme i pometnju u našim džematima. Također, preveden je pozamašan broj vjerskih knjiga koje, u znatnoj mjeri, odudaraju od islamske tradicije Bošnjaka, neke od njih dovode u sumnju čak ispravnost vjerovanja ovdašnjih muslimana što je, doista, veoma zabrinjavajuće. Neke od tih knjiga iznose parcijalne fikhske odredbe u vezi namaza i njegovog obavljanja koje nisu podudarne s hanefijskim mezheбом a naslovljene su bombastičnim naslovima, poput, npr.: "Namaz Allahovog Poslanika" ili: "Kako je Allahov Poslanik obavljao namaz", što sugerira da namaz koji klanjaju ovdašnji muslimani nije ispavan jer, navodno, nije utemeljen u praksi Allahovog Poslanika? To je, doista, veoma problematično, jer mladi naraštaji koji dolaze u dodir s takvom literaturom mogu se s lakoćom indoktrinirati i privući u redove onih tendencija koje apsolutno odbacuju islamsku tradiciju Bošnjaka, što u budućnosti može generirati velike probleme. Svemu tome doprinosi i razvoj savremenih tehnologija koje omogućavaju olakšano komuniciranje među ljudima (internet, fejsbuk i druge društvene mreže), kao i postojanje organizacija i udruženja koja se, vaninstitucionalno, bave tumačenjem islama ne uvažavajući činjenicu da je islam na ove prostore došao prije gotovo šest stoljeća i da ovdašnji muslimani baštine svoju tradiciju i vlastito iskustvo življenja islama.

Oni koji su bili u prilici da posljednjih godina posjećuju naše džemate u Bosni i Hercegovini, Sandžaku i dijaspori, lahko se mogu uvjeriti da se odnos prema islamskoj tradiciji Bošnjaka, u sadašnjim okolnostima, može sagledati kroz sljedeća tri stava prema njoj:

1) njena potpuna negacija i odbacivanje s obzirom da protagonisti ovakvog stava osporavaju njenu islamsku utemeljenost i kao takvu smatraju je neispravnom;

2) islamska tradicija Bošnjaka je potpuna, zaokružena i kompletna cjelina, a to znači da joj ne treba ništa ni dodavati ni oduzimati, već samo nastaviti s njenim slijeđenjem;

3) islamsku tradiciju Bošnjaka treba afirmirati i unapređivati tako što će se permanentno raditi na njenom sravnavanju i usklađivanju s primarnim izvorima islama čime se jača njena utemeljenost, a istovremeno raditi na osmišljavanju novih modaliteta koji muslimanima ovog podneblja omogućavaju da sačuvaju svoj vjerski identitet pred izazovima vremena i prostora na kojem žive.

Prvi stav je, bez imalo odvojbe, apsolutno pogrešan. Oni koji negiraju islamsku utemeljenost vjerske tradicije Bošnjaka su u zabludi; već je kazano da su muslimani ovog podneblja po pitanju vjerovanja (akide) sljedbenici glavnog toka islama (ehli-sunnet), odnosno akaidskog pravca čiji je utemeljitelj veliki islamski učenjak Ebu Mensur el-Maturidi (umro 333.h.). Oni koji negiraju ovaj

pravac su pripadnici određenih sekti koje su nastajale u različitim epohama, kako u klasičnom tako i u savremenom dobu, a koje su uvijek bile u sprezi s onim tendencijama koje žele oslabiti muslimane i razbiti njihovo jedinstvo. S takvima jednostavno ne vrijedi raspravljati, jer imam El-Maturidi, uz imama El-Eš'arija, predvodi plejadu najvećih islamskih autoriteta koji su ponos muslimanskog ummeta i koji su odbranili islam od raznih nasrtaja i devijacija koje su se javljale tokom povijesti. Dovoljno je prisjetiti se da su ovu dvojicu učenjaka, El-Maturidija i El-Eš'arija, u akaidskim pitanjima slijedili velikani ovog ummeta, kao što su: Ebu Bekr el-Bakilani (umro 403.h.), Ebu Ishak el-Isfraini (418.), El-Bejheki (458.), El-Džuvejni (478.), Ebu Hamid el-Gazali (505.), Ibn Rušd el-Džedd (520.), Ibn Asakir (571.), Fahrudin er-Razi (606.), El-Amidi (631.), El-Izz ibn Abdusselam (660.), En-Nevevi (676.), El-Bejdavi (691.), Ibn Dekik el-Id (702.), Ibn Džema'a (733.), Tekijjuddin es-Subki (756.), Tadžuddin es-Subki (771.), El-Bulkini (805.), Zejnuddin el-Iraki (806.), Ibn Haldun (808.), Ibn Hadžer el-Askalani (852.), Bedruddin el-Ajni (855.), Es-Sehavi (902.), Es-Sujuti (911.), El-Kastalani (923.), Hasan Kjafi el-Akhisari, tj. Hasan Kjafiga Prušćak (1025.), Muhammed Zahid el-Kevseri (1371.) i mnogi drugi učenjaci. Sumnjati u ispravnost vjerovanja (akide) ovih velikana znači rušiti islam u cjelosti. Upravo zbog toga je opasno dovoditi u sumnju ispravnost vjerovanja (akide) bosanskohercegovačkih muslimana jer su oni baštinici glavnog toka islama, i oni koji dovode u sumnju ispravnost njihovog vjerovanja zapravo direktno rade na slabljenju muslimana ovog podneblja i, kao takvi, predstavljaju remetilački i rušilački faktor čije djelovanje treba suzbijati i na njega ukazivati.

Oni, pak, koji dovode u sumnju ispravnost načina na koji ovdašnji muslimani obavljaju islamske dužnosti, poput namaza i drugih propisa, uz argumentaciju da to nije u skladu s Poslanikovim sunnetom, time zapravo pokazuju da nisu razumjeli suštinu sunneta Allahovog Poslanika, a.s. Muslimani Bošnjaci, kao i drugi muslimanski narodi na Balkanu, slijede mezheb čiji je utemeljitelj imam Ebu Hanife, čovjek koji je rođen još u prvom stoljeću islama, 80. godine po Hidžri, i koji pripada odabranoj i blagoslovljenoj generaciji tabi'ina (to je generacija koja dolazi odmah iza ašhaba, drugova Božijeg Poslanika). Imam Ebu Hanife je bio učitelj učiteljima imama Buharije i drugih velikih hadiskih autoriteta, što dovoljno govori o njegovoj visokoj hadiskoj naobrazbi. Oni koji njegovom mezhebu osporavaju hadisku autentičnost time zapravo pokazuju visok stepen svoje arogancije i nepoštovanja islamskih autoriteta, pored toga što takav odnos u našem balkanskom kontekstu predstavljala veliki problem jer podriva i slabi jedinstvo muslimana. Zato bi bilo dobro kada bi Islamska zajednica oformila komisiju od naših eminentnih učenjaka, koja bi se pozabavila pružanjem adekvatnog naučnog (ulemanskog) odgovora skupinama spomenutim u prethodnim redovima. To je potrebno iz razloga što, ukoliko se šuti i ide linijom manjeg otpora, vansinstitucionalne daije i aktivisti povode za sobom jedan značajan broj naše mlade populacije, što je već zabrinjavajuće i što u budućnosti može imati mnogo teže posljedice. Ta komisija bi mogla biti od velike koristi našim imamima, kojima je na terenu potrebna pomoć jer su izloženi mnogim pitanjima i situacijama gdje nije dobro da budu prepušteni sami sebi.

Što se tiče, pak, drugog odnosa prema islamskoj tradiciji Bošnjaka koji zastupaju oni koji smatraju da je ta tradicija potpuna i zaokružena cjelina, i da joj kao takvoj ne treba ništa dodavati niti oduzimati, smatramo da ni takav odnos nije dobro rješenje za Bošnjake i njihovu vjersku tradiciju. Naime, poznato je da je islamska tradicija Bošnjaka nastajala u različitim etapama, u kojima su postojala brojna previranja, sukobi, diktatorski režimi i njihov uticaj itd., što je, bez dvojbe, uzrokovalo određene pojave u sklopu naše vjerske tradicije koje su, u tom trenutku bile dobro i validno rješenje s obzirom da se drugačije nije moglo i nije smjelo raditi, ali danas su okolnosti drugačije. U današnje doba, hvala dragom Allahu, postoji sloboda rada i djelovanja, i to treba maksimalno osmisliti i iskoristiti postojeće mogućnosti, jer ukoliko postoje određene pojave u sklopu naše islamske tradicije koje nisu dovoljno i jasno utemeljene u primarnim izvorima islama, onda treba raditi na tome da se to, postepeno i dostojanstveno, popravi i uskladi sa islamskim izvorima. Ukoliko se zauzme statičan stav, da ništa ne treba mijenjati, u tom slučaju bi protagonisti prvog stava koji smatraju da vjersku tradiciju Bošnjaka treba u potpunosti odbaciti jer ona, prema njihovom shvatanju, nema islamsku utemeljenost i legitimitet, dobili vjetar u leđa, jer poznato je da ono što nije ispravno i nije utemeljeno ne može se ni (od)braniti. Također, treba imati u vidu da

svaka tradicija koja se ne zanavlja, u koju se ne ulaže trud u smislu afirmacije i unapređenja njenih vrijednosti, biva tokom vremena izložena stagnaciji i slabljenju, tako da poziv na statičan stav kad je u pitanju islamska tradicija Bošnjaka nije dobar izbor.

Umjesto negacije i stagnacije – afirmacija

Ako se imaju u vidu navedeno, onda se, u jednom logičkom nizu, dolazi do zaključka da je treći stav ili odnos spram islamske tradicije Bošnjaka ispavan, a on podrazumijeva permanentan rad na nenoj afirmaciji i unapređivanju, tako što će se stalno nastojati da se ta tradicija usaglasa sa islamskim izvorima čime se jača njen islamski legitimitet i utemeljenost. To usaglašavanje uvijek treba biti u okvirima hanefijskog mezheba i maturidijskog akaida, temeljnih odrednica islamske tradicije Bošnjaka. U tom pogledu se javlja, i to kao nasušna potreba, veće zalaganje na jačanju hanefijskog mezheba tako što će se imami pripremati da još bolje upoznaju taj mezheb kroz njegova referentna djela i izvore kako bi bili u stanju da se suoče sa argumentacijom koju koriste vaninstitucionalne daije i aktivisti, a čiji broj u Bosni i Hercegovini i dijaspori nije zanemarljiv.

Također, smatramo vrlo bitnim da naši alimi putem pisane riječi i održavanja predavanja (katedri) u svim većim džamijama daju veći doprinos u pružanju odgovora na ona pitanja iz područja akaida i fikha s kojima vaninstitucionalne daije i misionari zbunjuju naše džematlije. Čutanje i neoglašavanje o tim temama se, pogotovo kod mlađe bošnjačke populacije, doživljava kao poraz Islamske zajednice i njenih alima pred tzv. "slobodnim" daijama i šejhovima, koji, iako nisu unutar institucije, za sobom odvedoše povelik broj bošnjačkih mladića i djevojaka. Doista, živimo u vremenu velikih mogućnosti koje treba iskoristiti. Islamska zajednica je lijepo organizovana institucija, ali je potreban jedan poletniji i ažurniji duh, i kod imama, i kod muftija, i kod profesora i ostalih uposlenika Islamske zajednice. Autoru ovih redaka nije poznato da se negdje, u nekoj našoj džamiji, u kontinuitetu održava katedra hanefijskog fikha ili predavanja iz maturidijskog akaida, a na to dvoje se tako često i deklarativno pozivamo. Zašto se, npr., ne tumače važna djela hanefijskog mezheba poput "*El-Hidāje*", "*Merāki-l-felāh*", "*Nūru-l-īdāh*", i dr., a onda, kao sljedeći ili viši nivo, iščitava kapitalno Tahavijevo djelo "*Šerhu Me'āni-l-āsār*", u kojem se detaljno iznosi hadiska argumentacija hanefijskog mezheba? Bilo bi jako korisno kada bi postojalo mjesto, centar ili džamija/e gdje bi se u kontinuitetu čitala i tumačila navedena djela. Ukoliko želimo da afirmišemo islamsku tradiciju Bošnjaka mora se dati veći doprinos afirmaciji i hanefijskog mezheba i maturidijskog akaida. Time će se ta tradicija unapređivati i sravnjavati sa referentnim djelima, što će uveliko umanjiti mogućnost djelovanja onih tendencija koje ili uopšte ne priznaju islamsku tradiciju Bošnjaka ili prema njoj imaju sumnjičav stav.

Afirmacija o kojoj govorimo također podrazumijeva zalaganje na osmišljavanju novih modaliteta koji muslimanima ovog podneblja omogućavaju da sačuvaju svoj vjerski identitet pred izazovima vremena i prostora na kojem žive. Naime, Bošnjaci, kao autohtoni evropski muslimani, imaju jednu prednost u odnosu na druge muslimanske narode: oni na savremenu civilizaciju ne gledaju sa strane, ili izdaleka, već žive u samom njenom središtu i u potpunosti osjećaju njene impulse i njenu narav. To znači da bolje od drugih osjećaju i njene prednosti i njene nedostatke, ali i potrebe. Istovremeno, baštine islam, čuvaju ga i njeguju kao dragocjenost i proučavaju ga s ljubavlju i odanošću u srcu. Nikada nisu odstupili od njegovog općeg toka i skliznuli u sektu, ili ga ideologizirali. Također, nikada nisu podlegli izazovu ekstremizma, radikalizacije i netolerantnosti spram drugog i drugačijeg. Stoga njihovo razumijevanje islama ne samo da ima svoj legitimitet, već je i svojevrsni muslimanski odgovor na izazove ovoga vremena; odgovor muslimana iz "epicentra" savremene civilizacije; vjerodostojan odgovor, potreban i Istoku i Zapadu, i muslimanima i nemuslimanima.⁴ Ako se ovo ima u vidu, zašto je onda potrebno i u čijem je interesu da se podriva islamska tradicija Bošnjaka? To nikako ne može biti u interesu muslimana ovog podneblja, koji su islam prihvatili prije više od pola milenijuma i koji imaju tako bogato vlastito iskustvo življenja u islamu na ovim uzburkanim balkanskim prostorima.

⁴ Mustafa Prljača: *Bosanski "Poslanikov životopis" na arapskom*, Preporod, br. 1099.

Socijalna stvarnost kao dinamičan karakter zahtijeva stalnu nadnesenost, pravovremenu (re)akciju i proaktivnost. Budući da se islamska tradicija Bošnjaka razumijeva (i) kao socijalna kategorija, isto vrijedi i za taj fenomen. Zato je moguće da je indolentnost i nedovoljna ažuriranost nas, uposlenika Islamske zajednice, u današnjem dobu, u ambijentu jednakih mogućnosti obraćanja ciljanoj i zainteresiranoj populaciji, izazvala pojavu i neodmjerenu reakciju vaninstitucionalnih elemenata. Iako takva reakcija u određenoj mjeri može biti shvaćena kao svrsishodna, ona je na našim prostorima, gdje funkcionira kao generator unutargrupne destabilizacije, izgubila svoju šerijatsku opravdanost. U situaciji primjetnog interesovanja za opći religijski progres, da bi se uspješno očuvao kontinuitet islamske tradicije, izazov koji se nameće Bošnjacima je uspostavljanje balansa između efikasnog upravljanja reformskim procesima i istodobnog održavanja socijalne stabilnosti. Budući da su Bošnjaci u kontinuitetu skoro 150 godina izloženi različitim oblicima destabilizacije izvana, što je i više nego dovoljno za iscrpljivanje i progresivni hod jednog naroda, ne trebamo i mi sami biti faktor destabilizacije, djelujući nesistemički, stihijski, kratkoročno, okrenuti jedni protiv drugih. U stvarnosti nema dugoročne socijalne statičnosti, prisutan je ili regres ili progres, a u postojećem ambijentu Bošnjacima je unutrašnja stabilnost neophodna za biološki opstanak i opći napredak.

Negiranjem i podrivanjem osnova naše islamske tradicije samo se – a toga neki vjerovatno nisu ni svjesni – jača unutarnji, međusobni antagonizam, što može imati kobne posljedice za zajednicu u datim okolnostima. Naime, dobro je znano da Bošnjaci žive na prostoru gdje im njihovo okruženje nije nimalo naklonjeno s obzirom da im se, od strane njihovih susjeda, u kontinuitetu negiraju jezik, narodnost, državotvornost, životni prostor itd. Ukratko, Bošnjacima se negiraju, ili, u najmanju ruku, osporavaju svi oni elementi koji omogućavaju jednom narodu da se normalno razvija i egzistira na određenom prostoru. I sada možemo zamisliti kada dođu daije i misionari, koji pod plaštom pozivanja na "pravovjernost" ili "pravi" islam, počnu dovoditi u sumnju ispravnost vjerovanja ovdašnjih muslimana ili validnost načina njihovog obavljanja temeljnih islamskih dužnosti kao što je npr. obavljanje namaza, možemo samo zamisliti koliku pometnju to stvara i kako veliku štetu može da uzrokuje ovom evropskom muslimanskom narodu, koji je, u posljednjih sto pedeset godina, izložen permanentnom fizičkom stradanju i atakovanju na svoj islamski identitet. Stoga smatramo da je (o)čuvanje i afirmacija islamske tradicije Bošnjaka proces koji treba podržati i maksimalno se aktivirati na tom planu.